

ДР. МИРОН КОРДУБА

ЗЕМЛЯ СВИДКОМ МИНУЛОГО

ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ ЯК ІСТОРИЧНЕ ЖЕРЕЛО

ЛЬВІВ, 1924

Накладом Археогр. Комісії Наук. Тов. ім. Шевченка

в друкарні наук. тов. ім. Шевченка.

(ВІДБИТКА З ЧАС. „СТАРА УКРАЇНА“, Р. I, Ч. 7–8).

ПЕРШІ десятиліття XIX ст. принесли незвичайне оживлення історичних студій. Романтизм, що володів тоді всесильно в літературі, розбуджував зацікавлення до минувшини, до давного життя народів, поширював захоплення історичними дослідками. З другого боку розвій суспільних наук і філософії спонукував істориків звернути пильнішу увагу також і на метод дослідів, шукати нових доріг, нових, певніших жерел. В 1824 р. появилася перша праця молодого історика Леопольда Ранке: „Geschichte der romanischen und germanischen Völker 1494—1535“ з додатком „Zur Kritik neuerer Geschichtschreiber“. Сей історик, великий поклонник Вальтера Скота, перший відкриває для дослідників минувшини історичні архіви і сам на підставі архівних матеріалів оголошує цілий ряд монографічних студій з минувшини різних країв та народів. Дещо пізніше, в 1837 р., появляються майже одночасно та зовсім незалежно від себе дві студії: Павла Йосифа Шафаржіка „Slovanské Starožitnosti“ і Каспара Цойса (Zeuß) „Die Deutschen und ihre Nachbarstämme“; перша в Празі, друга в Мюнхені. Автори сих студій відкривають ще одно нове історичне жерело, географічні назви, і перші стараються його вихіснувати у своїх дослідках.

Збіркою і розробленням сього нового історичного матеріалу занявся відтак цілий ряд учених, головно в Німеччині. Першу спробу систематики географічних назв і методики научного хіснювання ними подав Ettmayer в Geographia ghaetica; новійшими часами забирає в сій справі голос Мжік в Beiträge zur Methode der Ortsnamenforschung (Memnon, 1909 III.) Незабаром література про сю справу так дуже розрослася, що виявилася потреба вести окрему бібліографію праць з області географічної ономастики, і сього

завдання піднялися Egli і Nagl, оголошуючи від 1883 р. в Geogr. Jahrbuch свої „Literaturberichte“. Крім цього Egli зладив в 1886 р. „Geschichte der geographischen Namenkunde“. Останніми часами стали появлятися вже й спеціальні бібліографії, які реєструють праці про поодинокі обмежені області, прим. G. Buchner-a „Bibliographie zur Ortsnamenkunde der Ostalpenländer (Progr. des Maximil. Gymnas. München 1919).

Отся систематична і пильна праця західно-європейських учених дала вже чималі висліди і то при розв'язці саме таких питань, котрих за підмогою всіх інших історичних жерел не можливо було вирішити. Тільки завдяки аналізі географічних назв вдалося неоспоримо ствердити, що ціла теперішня західна Німеччина аж по Лабу в найдавніших часах була заселена кельтійськими племенами. Збірки та розслід географічних назв у східних Альпах зясували зовсім докладно і певно, котрі частини Горішної Австрії, Зальцбурга, Баварії і Тиролю захоплювала славянська колонізація. Так само все більше вияснюється, що праславянські оселі не сягали на захід поза Вислу і що теорія деяких чеських учених про праславянське населення в області Одри не зможе утриматися. Про дрібніші, більше льокальні висліди, прим. зазначування границь між германськими племенами, вже й не згадуємо.

Серед славянських держав та народів досліди над географічними назвами здебільша що-йно в початках. Ще найбільше в тім напрямі зробили Чехи і Поляки, відтак йдуть Великороси; інші Славяни остали далеко позаду. Українська наука ще майже не торкала цього інтересного та важного жерела. Що правда, бували й у нас більше або менше вдатні пояснення поодиноких географічних назв, бували спроби до доказів в хосен одної або другої тези втягнути також і топографічний матеріал — але все се робили доривочно, принагідно, несистематично та неметодично. Починали від цього, що може прийти аж згодом. Діло в тім, що у нас нема ще досі зібраних українських назв хочби самих тільки осель (міст та сіл). Т. зв. урядові назви, які зустрічаємо по ріжних офіційальних показчиках, спеціальних та генеральних картах та хочби й українських дієцезальних шематизмах Галичини, зовсім не подають народних назв, яких вживає місцеве українське населення і які одні мають

научну вартість — лише фікційні назви, покалічені та поперекручані на польський, московський, румунський, мадярський, німецький лад. Хто сам з особистого досвіду не знає, що офіційне „Вирів“ (так в львівському дієцезальнім шематизмі, на картах і офіційльних показчиках „Вируф“) в устах місцевого населення зовється „Орів“, або що „Родатичі“ се „Городетичі“, або що „Молотків“ се „Молодьків“ і т. д. — сей зовсім рішучо не має ніякої спромоги де небудь про се дізнатися. Не допоможе тут і „Географический Словарь“ Якова Головацького, виданий у Вильні 1884 р., бо він подає тільки міста та місточка і лишень деякі села, та й то не всюди вірно: прим. Березовица зам. Березовиця, Пробужна зам. Пробіжна. А щож говорити про назви частин села (т. зв. кутів), дворищ, піль, сіножатий, потоків, горбів, верхів, лісів, і т. и., що дають незвичайно цінний та обильний ономастичний матеріал досі зовсім недоступний для дослідника, бо не зібраний з ні одної хочби найменшої частини нашої просторої вітчизни. Дещо зі сих назв попало в обемистий 16 томовий „Słownik geograficzny Królestwa Polskiego“ (Варшава 1880—1902 з новішими доповненнями), але в якій формі, вистане згадати, що верх Синек (коло Микуличина) виступає там під назвою „Siennik“.

Першу спробу систематичного збирання українських географічних назв зробив Володимир Гнатюк. Він зложив квестіонар для збирання місцевих переказів, оголошений в Хроніці Наук. Тов. ім Шевченка у Львові р. 1907 (за вересень—грудень) вип. IV, ч. 32. В тім квестіонарі перші чотири питання торкаються назв осель, піль, пасовиськ, кутків, хуторів, рік, лісів. Вислід сього квестіонара був зовсім негативний. Як мене поінформував сам автор, надійшло лишень дві чи три відповіді, в котрих були подані лишень перекази. Відтак в 1913 р. проф. С. Томашівський на історичнім семінарі пробував зорганізувати збірку матеріялів для українського історично-географічного словаря, але вибух світової війни перепинив роботу вже в самих початках. Я вже здавна цікавився сею справою і в 1908—9 роках прибирав при підмозі учеників висших клас гімназії в Чернівцях дещо топографічного матеріялу з буковинської України. Після переселення до Львова я почав акцію в Галичині. В просторім рефераті на засіданню істор. фільоз. секції Наук.

Тов. ім. Шевченка у Львові 27 лютого 1920 р. предложив плян збірки матеріялів для зладження істор.-геогр. словаря Галичини, в першу чергу збірки самих географічних назв. Секція признала сю справу важною та актуальною і переказала її виконання Археографічній комісії. На сій комісії 3. марта я зреферував плян історично-географічного словаря Галичини та відтак 12. марта предложив квестіонар для збірки матеріялу до сього словаря, головно назв. Плян та квестіонар комісія одобрила; квестіонар відтак оголошено в часописях „Громадська Думка“ 25 марта та „Вперед“ 28 марта 1920 р.; крім сього Археографічна комісія видала його окремим листом. Та збірка матеріялу йде дуже пиняво. На відозви у часописях відгукнулося лишень кілька осіб, більшу поміч у збиранню найшов я серед студентів українського університету та гімназійних учеників висших клас. Таким чином зібрав досі матеріял з 212 громад Галичини, з кількадесяти громад маю по дві або й по три відповіди з ріжних рук, котрі себе взаємно перевіряють та доповняють. Се, що правда, вже цінна збірка, куди більша, чим кому небусть у нас досі вдалося зібрати, але в прирівнанню до цілої наміченої території, на котрій є більше чим 3500 громад, се ще дуже мало. Одночасно Київська Академія Наук збирає матеріяли до загально українського істор.-геогр. словаря, др. Я. Стрипський оголосив свій квестіонар для збірки географічних назв на Закарпатській Україні, Юл. Зборовскі видав за підмогою польського Міністерства Провсвіти окрему інструкцію для збирання польських назв.

Як бачимо, справа зацікавлює все ширші круги, стає все більше актуальною. Супроти сього вважаю зайвим широко розводитися над вагою та значінням географічних назв для української науки. Обмежуся лишень на найважнійші справи.

Так само як про Кельтів між Реном та Лабою так і про Волохів (Румунів) в галицьких Карпатах не згадують ані літописи, ані хроніки, ані інші писані жерела. Між тим починаючи від Чорногори далеко на захід аж по проломову долину Попраду стрічаємо майже що крок назви хребтів, верхів, полонин, потоків як: Мінчол або Мунчел, Ардзелюша, Грофа або Гропа, Пікуй, Клива, Кепута, Нягрин, Нягра, Петрош, Лядескул або Ледескул і др., котрих румун-

ське походження не підлягає ніякому сумнівові. На Покуття попадаються й села з румунськими назвами, як Акришори і Ферескул в Косівщині, Белелуй (не Белелуя, як його зовуть офіційно) в Снятинщині, села тепер суто українські, в котрих вже давно нема нікого, хто вживав би або хоч розумів румунську мову. Також і місто Коломия має назву від румунського *sîlmea* = верх, горб. Таким чином геогр. назви відкривають нам факт перворядної ваги з історії мандрівок народів та нашої території і тільки докладна збірка та розслід геогр. назв дасть нам спромогу точніше означити області, які захоплювала ся румунська міграція. Збірка та розслід географічних назв дасть нам тверду підставу до зовсім докладного визначення давних українських етнографічних меж. Вона допоможе рішити питання, чи вузкий клин, котрим наші Лемки всуваються між Поляків та Словаків аж по Попрад — се захований в горах останок старого українського осельництва на Заході, котре на долах улягло польонізації та пословаченню, чи навпаки се пізнійша українська кольонізація пустих гірських просторів. Від неї можна надіятися також твердого вирішення т. зв. болохівської справи. Збірка географічних назв дасть нам спромогу відшукати не одну з затрачених тепер осель, які зустрічаємо в літописях, давних грамотах, судових актах і т. и. Прим. старинний замок Хмелів, згадуваний поруч з Цецином та Хотиним в XIV ст., про котрого положення історики робили ріжні здогади, находився без сумніву на області теперішнього місточка Вашківців: тут частина передмістя ще досі зветься Хмелевом і в ній находяться сліди давних окопів. Дуже часто, при недостатчі інших даних, вже сама назва оселі дає підставу до хронології осельництва, до бодай приблизного означення часу повстання даної оселі. Так прим. стверджено, що славянські оселі на *-ичі*, *-ичі* є дуже старинні і походять ще з часів родової організації, особливо коли сі окінчення звязані зі старинними іменами прим. Бояничі, Судковичі, Мишлятичі, Вишатичі, Первятичі, Гориславичі; дуже старинні також прикметникові окінчення на *-ь*, прим. Перемишль, Борислав, Варяж, Самбір, Пораж. Навпаки назви на *-івка*, прим. Викторівка, Мазурівка, Богданівка і т. п., є зовсім нового походження і вперве виступають під кінець XIV ст. Прикметникові окінчення на *-о*, як Порудно, Сміль-но, Сішно

і т. д., є старші чим на *-е* або *-є*, прим. Сухе, Криве, Красне, Товсте. Закінчення на *-ин*, *-ів* вказують не на рід, а на імя посельничого (власника або війта, що закладав оселю), прим. Станин, Микуличин, Савчин, Павлів, Яремків, Романів, Сенів, Глібів. Деякі назви вказують просто на спосіб оселення. Від другої половини XIV ст. великі землевласники, щоби привабити в Галичину нових поселенців, надавали їм ріжні т. зв. вольности, звільнювали нові оселі на 10 або й на 20 літ від всіх данин та роботизни. Так повсталі оселі звалися Волями, Вільками, Волицями, Слободами, Слобідками. Їх було куди більше чим тепер. Розслід самих тільки сяніцьких та перемиських судових актів з XV ст. показує, що оселі Березка, Гольцова, Малява, Павлова, Рачкова, Станкова і др. звалися тоді Березька Воля, Гольцова Воля, Малява Воля, Павлова Воля і т. д. Виходить, що коли не всі то бодай велика частина осель утворених з особових імен з окінченням на *-ова*, *-ава*, *-а* се давні „Волі“. На зовсім інші початки оселі вказують назви зложені зі словом город (Балигород, Старгород, Звенигород і др.) або Городище, Городисько, Городок, Підгородє, Городниця, Замок, Замочок, Підзамче, Окопи і др. Заняття населення подають назви осель: Стельмахи, Конюхи і Конюшки, Скоморохи, Кобилюхи, Псари, Лупії, Гончарі, Сторожі, Ковалі, Ходані, Гарбарі; на експлюатацію ліса вказують ріжні Мазярні, Вуглярки, Гути і Гутиська. Географічні назви дають також причинки до пізнання фізичних прикмет нашого краю в давнину. В першу чергу вказують на велике багатство лісів. Оселі повставали серед лісів, причім дерева витереблювали (Теребен, Теребовля) вирубували (Корчунок, Копань або Копанє, Зруб) або випалювали (Погар). Цілий ряд осель має назви звязані з лісом: Підлісе, Підліски, Залісе, Заліщики, Лісок, Сухоліс, Підгай, Підгайці, Гаї, Підлісіна, Бір, Підбірці, Чагарі і др. Ще більше назв вказують на багновини та мокравини, що займали величезні простори; в першу чергу всякі Руди, Рудки, Рудавки, Зарудя, Зарудці, Руденка (слово руда в українській, білоруській та кашубській мовах означає також грязюку, невисихаюче болото); відтак Багна, Заболотці, Мочари, Болотня, Мокра, Гнила, Гнильче, Гнилички, Кальне, Кальниця і др. В топографічних назвах переховалося чимало давних, тепер вже у нас незнаних і неживаних імен прим: Стан

(Станин, Нестаничі), Стоян (Стоянів), Дунько, Добко, Путята, Первята, Маласт, Драгаш, Арлам, Долоб, Бенько і др. і тому ці назви дають обильний матеріал до словаря імен. В геогр. назвах закріпилися не раз старі звукові та граматичні форми (прим. прикметникове окінчення на *ь*), які в живій мові вже давно затратилися, тому вони є важним жерелом й для історії мови. Всі висше наведені приміри вибрані лишень зі самих назв сіл та присілків; на скількиж багатшим матеріалом ми зможемо орудувати, коли поведеться зібрати всі назви частин кожної оселі, піль, пасовиськ, гір і т. п.!

Та збірка і систематика географічних назв, се лише частина роботи. Богато, дуже багато назв видаються на перший погляд незрозумілими. Приходиться підвести їх під научний розслід, вяснити їх походження та значіння. Таке т. зв. етимольогізовання вимагає відповідної методичної підготовки, основного знання правил звукових перемін, історичної граматики. Хто без сього береться за таку справу, витрачує на дармо труд і приносить для науки більше шкоди чим хісна. Тоді виходять такі дивогляди, як виводження назви „Галич“ від галок, „Буськ“ від буськів і др. Такі примітивні пояснення зустрічаємо часто між народом і тому Німці зовуть їх народною етимольогією (*Volksetymologie*). Збираючи топографічний матеріал в містечку Стоянові, від місцевих людей я почув таке пояснення назви: в місті є капличка св. Яна (латинська); колись між містом та цвинтаром стояло сто таких капличок, було сто Янів — от і відси назва міста. Се, можна сказати, типічний приклад на *Volksetymologie*; як місцевий переказ він має своє значіння і його треба записати, але зовсім не надається до научного пояснення назви оселі. Попри се треба тямити, що назви з протягом часу змінювалися, приймали иншу форму. Часто не вистане мати саму лише теперішню, значить останню форму; треба знати, як дана назва виглядала в минулих часах, які переміни переходила протягом століть, треба відшукати, як вона записана в давних літописях, грамотах, судових актах, люстраціях. Треба старатися ствердити генетичний розвій назви і що-йно тоді її етимольогія мати ме міцну підставу. Хто пояснить назву села „Комборня“ (в коросненськ. пов.), коли не знає, що се село звалося в XV ст. „Кальтборня“ (від ні-

мецького kalt + born = зимне жерело)? Таксамо відома лічничка оселя „Івонич“ звалася давно „Іванче поле“, „Вашківці“ звалися „Івашківці“, „Клепарів“ — „Кльоппергоф“ і т. д.

Та в першу чергу треба зібрати сам матеріял. До сеї роботи може кожний взятися, до неї не треба ніякого спеціального вишколення, ані спеціального знання. І саме метою сеї статті є викликати серед ширших кругів нашого громадянства зацікавлення сею справою та охоту допомогти великому ділу. Бо збірка географічного матеріялу хочби лише з Галичини переходить спромогу одної людини чи хоч би й комісії; до сього треба десятків, а то й соток помічників. Кожний, хто присвятить годину-дві на збірку матеріялу нехайби лише зі сього одного села, в котрім проживає, додає свою цеголку до майбутньої монументальної будівлі. Тільки дві прикмети мусить мати збирач: точність та сумлінність; невірно та недбало виповнений квестіонар обезцінює зібраний матеріял і для науки приносить замість хісна шкоду. Відповіді на питання треба списувати безумовно тільки з уст народа; сільська інтелігенція і півінтелігенція звичайно не знає більшости місцевих назв та звязаних з ними переказів, а ті, котрі знає, звичайно перекручує на „літературний“ лад та виговір. Тому треба звертатися до старших господарів, що гаразд знають свою оселю. Коли село складається з кількох розкинутих частин, богатъох присілків та дворищ (як се буває в горах або в північній, лісовій часті східної Галичини між долішним Сяном та Бугом), треба про кожную частину випитувати жителів даного присілка, чи часті, бо населення одної частини звичайно не тямить назв інших, дальше положених областей. Всі назви записувати зовсім докладно так, як їх виговорює місцеве населення, заховуючи вповні діалектичний виговір. При тім необхідно конечною річю є при кожній назві зазначувати наголос. Дуже бажаним було би зібраний у мужиків матеріял перевірити ще між жіноцтвом, бо у жінок і виговір і наголос бувають виразнійші та чистійші чим у мужчин, тільки що вони звичайно не тямлять всіх назв. Коли яку назву виговорюють або наголошують неоднаково, менше вживану форму треба подати в скобках поруч з більше уживаною. Очевидно, що всі назви мають бути написані так читко та виразно, щоби ні що до одної букви не було сумніву. Відповіді про кожную

громаду списувати на окремій картці; коли громада дуже велика і розкинена, то кожна частина повинна мати свою картку.

Квестіонар, котрий тут подаю, був вже, як згадано, оголошений в „Громадській Думці“ і „Впереді“ в марті 1920 р. та виданий опісля окремим листком. Тепер доповняю його кількома додатковими питаннями, котрих потребу вказав мій власний та чужий досвід. З огляду на вже зібраний матеріал затримую давню нумерацію питань і се пояснить, чому деякі числа виходять дещо переладовані. До деяких питань додаю ще окремі пояснення.

КВЕСТІОНАР.

1. Урядова назва оселі; політичний повіт (староство).
2. Чи се місто, місточко, село, присілок? Коли присілок, подати до котрого села (громади) належить.
3. а) Як нарід називає оселю? Подати також другий та сесий відмінок і прикметникову форму сеї назви. б) Як зовуть поодинокого мешканця оселі і всіх разом (однина і множина)? в) Чи оселя не мала давнійше иншої назви і яку? г) Чи між мешканцями є родинні назвиска, від котрих моглаби походити назва оселі? д) Чи околичні села не називають оселі або її населення якою шутливою або глумливою назвою? Може існують про оселю які приказки?

Ad а) За 2-им відмінком питати: відкіля ви? (прим. з Вердóва); за 7-им: де мешкаєте? (прим. у Вердóві); за прикметниковою формою: який (чий) се ліс, поле, сіножать? (прим. вердівський). Ad в) прим. мешканець села Ордóва (Вердóва) зоветься: Вердівець, всі разом: Вердівці. Ad г) прим. в присілку Чепелі є родини з назвиськом Чепель, в присілку Заяці з назвиськом Заяць. Ad д) населення даної оселі звичайно не хоче признатися, або признається дуже нерадо, тому за тим треба питати по сусідних селах; що до приказок, то в селі Сішні я записав ось яку: „В Сішні розкішно, довкола вода, а в середині біда“.

4. Як називаються поодинокі частини оселі (по містах передмістя, по селах т. зв. кути)?

5. Які є окремі назви а) вулиць, б) доріг, в) площий та роздоріж?

6. Які присілки належать до сеї оселі (громади)?

7. Як називаються а) фільварки, б) двірські будівлі, в) млини, г) окремі дома або дворища, що лежать на території сеї громади?

Коли громада має присілки, зазначити, чи предмети, вичислені під а—г, належать до головної оселі, чи до котрого з присілків.

8. Чи є коршми або заїздні дома, котрі мають свої окремі питомі назви?

9. Які назви мають поодинокі частини піль, огородів, нежитків?

10. Які назви мають поодинокі частини сіножатий, пасовиськ, полонин, болот (багон)?

11. Які назви мають ліси, гаї, корчі, зруби, поляни серед ліса?

При відповідях на питання 9—11 подати напрям в яким є предмети положені від осередка оселі, зазначаючи північ буквою N, полудне S, схід E, захід W, північний схід NE і т. д.

12. а) Як зветься ріка, що пливе через територію оселі?
б) Які там є потоки і до котрої ріки пливуть? Чи є жерела або криниці з окремими назвами і якими?

13. Як називаються а) глибини та вири, б) броди, в) острови в ріці?

14. Які назви мають стави або озерця?

15. Як називаються пороги і водопади в ріці?

16. Чи є в околиці оселі могили і кургани і які мають назви?

17. Як називається пасмо гір або горбів, що переходить через область оселі (громади)?

18. Які назви мають поодинокі а) гори або горби, б) верхи.

19. Чи на області оселі (громади) є а) скали, б) великі каменюки, в) каміньоломи, г) копальні (глини, піску, вугля, нафти, заліза і т. п.); чи мають свої окремі назви і які?

20. Як називаються поодинокі долини, провалля, яруги, китловини?

21. Як називаються дороги, стежки, переходи (просмики), що ведуть на другий бік гірського пасма.

22. Чи на області оселі (громади) є печери, підземні хідники і які мають окремі назви?

23. Чи на області оселі не знаходять або давніше не знаходили яких старинних речей (монет, знаряддя, оружя)? Чи не робив там хто розкопів або пошукувань за такими речами? Чи нема там а) звалищ, замків, б) останків городищ, в) останків валів та укріплень і які мають окремі назви?

При відповідях на питання 16—23 подати напрям, в яким є предмети положені від осередка оселі, зазначаючи його так само, як при питаннях 9—11.

24. Чи в оселі є а) церква, мурована чи дерев'яна, під покровом якого святого (коли празник?), коли збудована? б) Чи є костел, каплиця або біжниця? в) Чи є останки давних монастирів, церков, хрестів (фігур), цвинтарів або бодай згадки про них?

г) Які промислові заведення знаходяться в оселі (млини, ґуральні, броварі і т. п.)?

25. Як населення пояснює назву оселі; чому вона так зветься? Коли є переказ про заснування оселі, подати його. Подати також перекази і пояснення, які є про котру небудь з інших назв?

При записуванню тих пояснень треба поступати обережно. Часто мужики, щоби не виявити свого незнання, наборзі видумують яку небудь нісенітницю. Тому не треба на інформатора настоювати, щоби доконче подавав такі пояснення, та провірювати у других, чи подані пояснення та перекази справді існують між населенням.

26. Чи є місцеві хроніки, акти, грамоти, записки з давних часів, старі інвентарі парохіяльних, церковних, громадських, двірських маєтностей. Коли є, розвідати, де вони переховуються. Зі старих інвентарів виписати ті назви піль, сіножатий, пасовищ, лісів і др., котрі там згадані, зазначаючи окремо, котрі з них вже затратилися в пам'яті місцевого населення.

